

Duško VEČERINA, *Talijanski iredentizam*, Zagreb, 2001., 288 str.

Iredentizam i jadransko pitanje s jedne strane, odnosno pitanje "porobljene braće" i "sirotice Istre" s druge strane, s kulminacijom u svojevrsnim gordijskim čvorovima Riječke države i Slobodnog teritorija Trsta, predstavljaju samo prigodne nazive i razbuktavanja znatno dubljeg problema: nacionalno-integracijskih procesa naroda sjevernojadranskog prostora i njihova državno-teritorijalnog razgraničenja. O tom i danas aktualnom historiografskom problemu postoji bogata više-manje zagovaračka knjižnica, koja doduše iskazuje određenu kvantitativnu neuravnoteženost na štetu hrvatske strane. Stoga činjenica da je objavljena knjiga Duška Večerine sama po sebi predstavlja događaj vrijedan pozornosti.

Uzevši u ruke knjigu naslovljenu *Talijanski iredentizam*, povjesničaru padne na um Angelo Vivante i njegov *Jadranski iredentizam (Irredentismo adriatico)*. Naime, sam pojam "iredentizam" potječe od talijanskog: Redentore - Otkupitelj, Spasitelj; redenzione "otkupljenje, oslobođenje; dok dodavanjem prefiksa i- i sufiksa -ismo, tj. prefiksa za označavanje negacije i sufiksa za obilježavanje pokreta, smjera i sl., nastaje pojam irredentismo - iredentizam: pokret neslobodnih, neizbavljenih, onih koji su pod tuđom vlašću. Fenomen "iredentizma" prostorno se odnosi na Južni Tirol/Trento, Primorje (Goričku, Trst i Istru), Rijeku te na talijanske zajednice u nekim dalmatinskim gradovima. Kronološki gledano, gornja granica jest sporazum o primirju iz Ville Giusti između talijanske i austrijske vojske, na temelju kojega talijanske postrojbe po završetku Prvog svjetskog rata okupiraju područja znatno više od obećanja iz Londonskog ugovora, puno šire od prisutnosti pripadnika talijanske manjine, i daleko istočnije od tzv. "prirodne" ili zemljopisno-strateške granice Italije, dok donju granicu nije moguće tako precizno odrediti, jer se spušta duboko u 19. stoljeće, i može se čak dovesti u vezu sa samim počecima organiziranja i okupljanja oko programa za stvaranje jedinstvene talijanske države pod kraj 18. stoljeća. Dakle, poznato je iredentističko komešanje 1848.-1849., a može se dobro pratiti od obnove ustavnog poretka u Habsburškoj Monarhiji 1861. godine, dok njegov početak neki povjesničari vide čak u bassanskim zahtjevima iz 1797. te ga dalje traže u slobodnom zidarstvu (Angelo Calafati), kod profrancuskoga građanstva, ideja *risorgimenta* itd. Dakle, iredentizam kao pokret odnosi se isključivo na razdoblje austrijske uprave (usporedi pojmove: "iredenta" na str. 176., "italijanizacija" na str. 184.-189., "italijansko-slovenski odnosi" na str. 192.-210. - *Enciklopedija Slovenije*, sv. 4., Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990.).

Koliko i kako obrađuje taj problem knjiga *Talijanski iredentizam* Duška Večerine? Već na temelju uvida u "Sadržaj" može se zaključiti da se od ukupno 288 stranica knjige samo petnaestak (13.-28.) odnosi na definirani problem.

Dakle, o čemu raspravlja ta knjiga?

Najprije, nakon navedenih tekstova o iredentizmu, slijedi blok o razdoblju talijanske uprave (29.-48.) u kojem se govori o D'Annunziju i Rijeci, koji je jedan od preteča fašizma, o Rapalskom i (prvom) Rimskom ugovoru, o talijanizaciji imena i toponima, o protjerivanju ne-Talijana, o dodatnim teritorijalnim pretenzijama fašističke promidžbe i o (drugom) Rimskom ugovoru. Sve u svemu riječ je o kompilaciji na temelju starije literature. Pozitivno je iznošenje djelovanja mnogobrojnih talijanskih nacional(n/ističkih)ih udruženja, a nedostatak je u

neuvrštavanju tih podataka u širi povijesni kontekst i o zanemarivanju mnoštva novosti u odnosu na postupke talijanskih vojnih okupacijskih vlasti prema Hrvatima i Slovencima Julijske krajine, koji nisu bili ništa manje diskriminatorni od mjera kasnijega fašističkog režima. Može se još primijetiti da tu i sam autor spominje prestanak djelovanja iredentističkih udruženja (npr. Lega nazionale, na str. 38.-39.), a navodi nastajanje novih (npr. "Italia redenta", odnosno točnije Opera Nazionale di assistenza all'Italia Redenta, pod vodstvom vojvotkinje d'Aosta), dok bi trebalo procijeniti i iznijeti rad i drugih državnih ureda. Npr. spomenuti Opera Nazionale di assistenza all'Italia Redenta 1924. kraljevim dekretom izdignut je na razinu javne službe, sa sjedištem u Rimu iza koje stoji vlada, itd.! Dakle, vlada i kralj provode svoju asimilacijsku politiku prema hrvatskoj i slovenskoj manjini u sjevero-istočnim provincijama Italije, a nije to djelo nekakvog pokreta za oslobođenje (dok bi se Trst, Istra, Gorica i Rijeka, ili epizoda s V. Gortanom mogli promatrati kao nekakav hrvatsko-slovenski iredentizam, uperen protiv službene vlasti), te se tu pojavu može promatrati kao "talijanizaciju"! Iz teksta dolazi do izražaja da autor ne razumije problematiku o kojoj raspravlja.

Nakon toga, na isto tako štur i taksativan (pa i selektivan) način (49.-54.) prikazan je (ili bolje rečeno, interpretiran) taj teritorijalno-granični spor od kapitulacije Kraljevine Italije 1943. do priznanja samostalnosti Republike Hrvatske od Republike Italije 1992. godine.

No, to je sve bio samo prvi dio knjige. Prema autorovoj organizaciji diskursa o "iredentizmu", to je bio samo kronološki okvir ili opširni uvod u njegovu bit: drugi dio obuhvaća teme "Institucionaliziranje iredentizma" i "Udruživanje optanata", a treći dio, nastup i djelovanje tih institucija te "Iredentizam državnih institucija, stranaka i udruga", viđenje (desnih od paranoidnosti) tršćansko-ezulskih intelektualaca o stanju nakon raspada SFRJ, i "Iredentizam u Istri", tj. o Prvom svjetskom kongresu Istrijana i o prijedlozima za autonomiju Istre. Slijedi zaključno poglavlje, opširan blok priloga, literatura i kazalo imena.

Vratimo se trenutak na značenje pojma koji upotrebljava i sam autor: optanti. I taj pojam potječe iz talijanskog, od glagola optare - odlučiti se za, opredijeliti se, birati. Pri uporabi ovog pojma u pravno-povijesnoj terminologiji misli se na osobe (talijanske državljane i etničke Talijane s područja koji se prepušta Jugoslaviji) koje su, na temelju Mirovnog ugovora s Italijom iz 1947., stekle pravo na odabir državljanstva: prvo, na prihvatanje jugoslavenskog državljanstva i ostanak, ili drugo, na zadržavanje talijanskog državljanstva i iseljavanje u Italiju. Dakle, optant za Italiju nikako ne može biti istovremeno i pripadnik iredentizma. U Italiji se govori o optantima kao o "ezulima" (tal. esuli), tj. kao o osobama koje su u sklopu egzodusa došle u Italiju s teritorija koji je nakon Drugog svjetskog rata pripao Jugoslaviji. Uz optante, među pripadnike egzodusa ubrajaju se i: prvo, oni koji su napustili Istru, Rijeku itd. nakon pada Italije i napose neposredno nakon završetka rata; te drugo, oni koji su otišli iz Zone B Slobodnog teritorija Trsta za vrijeme njegova postojanja i neposredno nakon parafiranja Londonskog memoranduma, tj. zaključno do druge polovice 50-ih godina.

Dakle, vidjeli smo što je iredentizam i kada se pojavljuje, poznata je talijanizacijska politika između dvaju svjetskih ratova, a dosta se piše i govori u medijima o egzodusu nakon Drugog svjetskog rata. Pa, o čemu raspravlja knjiga Du-

ška Večerine? Na temelju navedenog možemo zaključiti da autor prihvaća terminologiju jednog dijela naše političke elite koja je u novije vrijeme počela govoriti o fašizmu, optantima, ezulima i ezulskim udrugama pod zajedničkim pojmom "iredentizam". Međutim, tako ne pišu ni talijanski, ni slovenski povjesničari, a niti većina naših povjesničara. Osobno držim da za svako razdoblje valja rabiti prikladne termine, dok najnovije tendencije posezanja za hrvatskim teritorijem od Talijana, od službene talijanske politike, ili od različitih udruga iz Italije valja nazivati "posezanjima", "svojtanjima" i sl., a ne trpati ih na brzu ruku u nekakav neprikladan pa i ignorirajući koš "iredentizma".

Međutim, Večerina ne samo da prihvaća navedenu praksu, nego dapače, pojam "iredentizma" proširuje i na dio suvremene političke elite Istre te ta poglavlja imaju karakteristike dnevno-političkog obračuna na našoj unutarnjopolitičkoj sceni i gube svaku vezu sa zacrtanim historiografskim problemom pa unatoč pedantno vođenom sustavu bilježaka u tim poglavljima rad gubi i najmanji znanstveno-publicistički atribut i poprima oblik osobnog stajališta i osobne dnevno-političke polemike.

Distanciramo li se od Večerina pristupa, koji ulazi u neke druge sfere, i za koji se ne smatram kompetentnim, treba priznati da mnoštvo problema koje on dotiče zaslužuje adekvatan tretman ne samo hrvatske historiografije, nego kulturne pa i šire javnosti.

Podimo redom. Prvo, za razliku od Večerina svojevrsnoga problemskog pristupa, smatram da pitanje hrvatske zapadne granice i najzapadnijeg dijela hrvatskoga državnog teritorija valja promatrati kronološki kroz državne uprave pod kojima je taj proces tekao: Habsburška Monarhija, Kraljevina Italija, Treći Reich, Jugoslavija, i konačno Republika Hrvatska.

Zatim, prilikom praćenja djelatnosti društveno-kulturnih ustanova potrebno je također imati u vidu državno-pravne okvire u kojima djeluju: npr. poznato je da djelatnost Društva Dante Alighieri u 19. stoljeću ima veze s iredentizmom, no za povezivanje uloge istoimenog društva u Republici Hrvatskoj 90-ih godina 20. stoljeća s tobožnjim antihrvatskim djelovanjem doista treba biti pristalica "teorije zavjere" tipa "vatikansko-kominternske". Nadalje, što se tiče Istarskog društva za arheologiju i domovinsku povijest (Società istriana di archeologia e storia patria) dobro je poznato da je riječ i o okupljalištu iredentista, ali istovremeno treba imati na umu da rezultate i transkripcije dokumenata objavljene u njezinu časopisu (*Atti e memorie*) koristi i današnja historiografija, kao posve pouzdane i u skladu s pravilima struke. Trebalo bi napraviti jasnu distinkciju između navedenih društava i ezulskih udruženja te ustanova i časopisa. A ako se već želi raspravljati npr. o Društvu Dante Alighieri za vrijeme Austro-Ugarske bilo bi uputno promatrati ga i u korelaciji s nekim drugim društvima osim *Legge nazionale: Associazione patria pro Trento e Trieste*; društvo *Sursum corda*; mnogobrojna kazališna, izletnička, športska i ina društva i klubovi s područnicama po raznim gradovima i manjim mjestima, a koja su imala i izrazita nacionalna obilježja. Ne bi bilo na odmet niti utvrditi i pojavljivanje pandamskih društava i udruženja s hrvatskim ili slovenskim nacionalnim predznakom, a isto bi valjalo učiniti i s gasilima, školama itd.

Isto tako, ako se netko već i upusti u raščlambu teme poput stajališta i pozicija ezulskih udruga u Italiji, držim da bi trebalo najprije uzeti u obzir političke, gospodarske i druge odnose Italije i njezinih susjeda (Jugoslavije, odnosno Hr-

vatske i Slovenije). Zatim bi trebalo ustanoviti u koje su svrhe (vanjskopolitičke ili unutarnjopolitičke) i zbog kojih razloga upotrebljene te udruge (npr. osobni je dojam da su korištene u unutarnjopolitičke svrhe: u korist Kršćanske demokracije protiv Komunističke partije Italije, odnosno u novije vrijeme za stabiliziranje slike talijanske državnosti, poput vojne parade/defilea povijesnih vojničkih odora za Dan Republike početkom lipnja). Treba imati u vidu i sve negativne i neprijateljske ispade predstavnika tih udruga, ali valja uzeti u obzir i njihove razlike u odnosima prema Hrvatskoj i njezinim institucijama (npr. spomenuti A. Ballarini pokrenuo je zajednički projekt s Hrvatskim institutom za povijest o žrtvama Riječke provincije u Drugom svjetskom ratu i poraču). Kada smo već kod toga, bez ikakvih tabua trebalo bi se osvrnuti i na probleme tih ljudi (odštete i sl.), gdje više nema otvorenih međudržavnih pitanja (visina odštete u odnosu na predratnu katastarsku vrijednost za napuštene nekretnine /130, 700, 1000 ili više puta veća/ je unutarnja stvar Italije). Također, svako daljnje proučavanje ratnih i poratnih žrtava s naše strane može biti samo argument za ušutkavanje tamošnjih špekulanata i mistifikatora na tu temu. Za pitanje raščišćavanja hrvatsko-talijanskih povijesnih odnosa bili bi od koristi i rezultati Hrvatsko-talijanske komisije za povijest (Slovensko-talijanska je završila s radom).

Kakvu ocjenu i ulogu može imati knjiga *Talijanski iredentizam* s navedenih aspekata? Realno gledajući, ne može se očekivati od jedne publicističke knjige rješavanje pitanja kojima se već duže vrijeme bavi niz institucija, niz mješovitih radnih ekspertnih grupa na tko zna koliko sastanaka. Međutim, uz neke aproksimativnosti u prijevodima, treba imati u vidu velik broj podataka kojima barata, ali i činjenicu da je to prvo opsežnije djelo objavljeno u nas o udrugama talijanskog egzodusa nakon Drugog svjetskog rata, pa je knjiga prema tome trebala dobiti barem adekvatniji naslov.

Marino Manin

Baldo ŠUTIĆ, Miroslav UJDUROVIĆ, Milorad VISKIĆ,
Gračka prezimena, Poglavarstvo općine Gradac, Gradac,
2000., 442 str., ilustr., 24 cm.

Imena i prezimena kao etnički, jezični i selilački spomenik i označitelj umnogome pojašnjavaju prošlost i sadašnjost. Prezimena Gornjeg makarskog primorja i Graca nisu bila dosad stručno i sustavno obrađena. Kao slijed dugogodišnjih nastojanja i istraživanja povijesti Gornjeg makarskog primorja nastala je knjiga Balda Šutića, Miroslava Ujdurovića i Milorada Viskića *Gračka prezimena*.

U predgovoru autori napominju, da su ih na pisanje knjige o gračkim prezimenima potaknuli prvenstveno sumještani iseljeni diljem svijeta. "Vjerujemo da će ova knjiga pomoći potomcima naših iseljenika kako bi saznali nešto više o svojim korijenima, svojim predcima, kao i dobro doći našim mještanima i njihovim potomcima koji su se zbog raznih razloga iselili iz Graca i danas žive u raznim krajevima Hrvatske, te da će ovu knjigu rado prihvatiti i svi mještani Gra-